
Acar, T. (2019). Eskigediz’de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:2, Sayı:1, 1-32

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 24.02.2019

Kabul / Accepted: 11.04.2019

Araştırma Makalesi/Research Article

ESKİGEDİZ’DE (KÜTAHYA) SU MİMARİSİ: “KÖPRÜLER, ÇAMAŞIRHANELER, SU KEMERİ VE SU DEPOSU”

Türkan Acar*

Öz

Ege Bölgesi’nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya’nın onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz’in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. Selçuklu Devleti ve Germiyanoğlu Beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim daha sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuştur. 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz’e 7 km mesafedeki “Karılar Pazarı” olarak anılan mevkie taşınmıştır.

2018 yılında Eskigediz’de, yapılan arazi çalışmasında, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemine ait, on çeşme, altı köprü, iki çamaşırhane, iki hamam, bir su kemeri ve bir su deposu tespit edilmiştir. Gediz Nehri’nin kentteki varlığı, su ile ilgili yapıların çeşitlenmesini sağlayan başlıca etkenlerden biridir. Yapılar, kullanıcı ve doğal tahribatlar ile yapılan restorasyonlarla lokal değişimlere uğramıştır. Çalışmamızda, yerinde incelenen yapıların plan ve mekan kurguları, Sanat Tarihi metodolojisiyle tanıtılmış ve Anadolu’da Türk döneminde inşa edilmiş su yapıları içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Eskigediz, köprü, çamaşırhane, su kemeri, su deposu.

* Doç.Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Uşak/TÜRKİYE e-posta: turkan.acar@usak.edu.tr

WATER ARCHITECTURE IN ESKIGEDİZ (KÜTAHYA): “BRIDGES, LAUNDRIES, AQUEDUCT AND WATER RESERVOIR”

Abstract: *There are thirteen districts of Kütahya in the Aegean Region. The subject of our study is Gediz, about 95 km southwest of Kütahya and 45 km north of Uşak. The history of Gediz dates back to the Phrygians (750 BC). The settlement, which was managed as a sanjak during the Seljuk State and Germiyanoğlu Principality, was later under Ottoman rule. Gediz, the flood in 1875, 1901, 1911, 1945, was destroyed by fire in 1911 and the earthquake he had suffered in 1970. After the earthquake of 1970, with the decision of the Council of Ministers dated 05.08.1970,7/1164 no, the settlement was moved to the so-called “Karılar Bazaar” which is 7 km away from Eskigediz on the Simav highway.*

In the land survey conducted in Eskigediz in 2018, ten fountains, six bridges, two laundries, two baths, an aqueduct and a water reservoir belonging to the Ottoman and Early Republican period were identified. The presence of the Gediz River in the city is one of the main factors that provide diversification of water-related structures. The buildings have undergone local changes with user and natural destructions. In this study, the plan and space fictions of the buildings examined in situ were introduced with the methodology of Art History and their place in the water structures built during the Turkish period in Anatolia was discussed.

Keywords: *Kütahya, Eskigediz, bridge, laundry, aqueduct, water reservoir.*

Giriş

Ege Bölgesi’nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya’nın Merkez, Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane ve Tavşanlı olmak üzere onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz’in kuzeyinde Aslanapa ve Çavdarhisar, batısında Pazarlar ve Şaphane, doğusunda Altıntaş ve Dumlupınar ilçeleri, güneyinde de Uşak ili yer almaktadır. Ege Bölgesi’nin en büyük dağlarından biri olan Murat Dağı (2312 m) ilçesinin doğusundadır.

Gediz’in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. “Kadoi” adıyla bilinen kent, Frigler döneminde Frigya kahramanı Kadis adına “Kadus” adıyla yeniden kurulmuştur. Strabon, Küçük Frigya ya da Frigya Épictète denilen sahada yalnız altı şehir sayar ki onlarda: Çavdarhisar (Aizani), Seyitgazi (Nacoleia), Kütahya (Cotyaeum), Mydaeum¹, Eskişehir (Dorylaeum) ve Cadi²’dir. Batı taraftan, bunlara Frigya Ancyresi³ ile Simav (Synnaus) adındaki iki şehri de eklenmelidir (Texier, II, 2002: 273). Cadi şehri (Gediz), Dindymène Dağı’nın (Murat Dağı) kuzey yamacında, Gediz (Hermus)’in kaynaklarındaydı (Texier, II, 2002: 276). Gediz (Hermus) nehri üzerinde kurulan eski Cadi şehri, dik bir dağın dibinde, sel yolu üzerine kurulduğu halde, Gediz (Hermus) vadisinin onu İzmir (Smyrne) şehri ve diğer kalabalık şehirlerle birleştirdiği, tarım ve endüstri ürünlerine oralarda Pazar olduğu için, sürekli olarak oldukça önemli bir şehir olma özelliğini korumuştur (Texier, II, 2002: 319). Texier, şehrin Hermus nehri üzerindeki köprüsünün, gerçekte sivri kemer üzerine yapılmış bir Ortaçağ eseri olduğunu, çıkıntı taş üzerinde, başları eksik, biri erkek diğeri kadın iki heykelin varlığından bahsetmekte ve sağ taraftan hakim iki yüksek kaya ve bunların arasında bir kemer ile iki yamaçta gruplar halinde alçak ve aynı şekilde olan evlerden bahsetmektedir (Texier, II, 2002: 330).

¹Texier, II, 2002: 273, dipnot 512’de Eskişehir’in Karahöyük köyündeki höyüğün bulunduğu antik kent.

²Texier, II, 2002: 273, dipnot 513’de Kütahya ili, Gediz ilçe merkezinin eski çağlardaki adı.

³Texier, II, 2002: 273, dipnot 514’te Simav gölünün batı kıyısında tepe üzerinde antik bir şehir.

Gediz, halk arasında Kışlak Önü (Kışla Önü) diye bilinen Baka mevkiinde kurulmuştur. Küçük Frigya topraklarına dahil edilen Kadus, İskender zamanında Makedonya kolonisi haline gelmiştir. Roma döneminde ise Cadi “Kadi” adıyla bilinmektedir. İngiliz Arkeolog William Mitchell Ramsay, Frigya’nın şehirleri ve piskoposlukları hakkında bilgi verirken bu yerleşimden de bahsetmekte ve Roma devrinde “Asia” eyaleti yolları üzerinde yer alan yerleşimi “Kadoi” olarak anmaktadır (Uzunçarşılı, 1932: 4; Ramsay, 1961: 159; Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5315).

Selçuklu Devleti ve Germiyanoglu beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim daha sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. 1380 yılında I. Murat’ın oğlu Yıldırım Bâyezîd ile Germiyan Beyliği’nin kızının düğünü olmuş, gelin çeyiz olarak Erzingham, Tavşanlı, Simav ve Kütahya şehirlerinin anahtarlarını getirmiştir. Osmanlı hakimiyetindeki yerleşim, 1871 yılında da kaza merkezi olmuştur⁴.

Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuş, 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz’e 7 km mesafedeki “Karılar Pazarı” olarak anılan mevkie taşınmıştır⁵.

Eskigediz’de 2018 yılının Ekim ayında yapılan arazi çalışması ile on çeşme, altı köprü, iki çamaşırhane, iki hamam, bir su kemeri ve su deposu üzerinde çalışma yapılmıştır⁶. Çalışmamızda, çeşmeler ve hamamlar⁷ dışında kalan yapılar, plan ve mekan kurguları ile tanıtılarak, Anadolu’da Türk döneminde inşa edilmiş su yapıları içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

4Önder, 1977: 1-20; Yurt Ansiklopedisi, 1983, 5315; Texier, I, 2002: 199; Kaplan, 2005: 11; Gürsoy, 2011: 6-7; Ciloşoğlu, 2011: 13, 18-19; Gökbilgin, 1997: 1121.

Kütahya için bkz. Varlık, 1988: 115-168, Varlık, 2002: 580-584; 1481-1571 yılları Tahrir Defterleri, 1665-66 ve 1675-76 yılları Avarız defterlerinde Gediz köyleri, hane ve nefer sayıları belirtilmektedir. Bkz. Aydın, 2016: 125-153; Çakır, 2016: 243-274.

5Eskigediz’in tarihçesi için ayrıca bkz. Tuncel, 1977: 126; Pınar, 2004: 30-88; Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı (Tarih ve yazar belirtilmemiş): 3. 1970 depremi için bkz. Eriç-Bilgin-Bener-Sungur-Erer-Göçmen, 1970: 23-26.

6Makaledeki çizim ve fotoğraflar müellife aittir. Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir (Proje No:2018/SOSB006 2018-2021 Dönemi). Müellif, arazi çalışmaları sırasında yardımlarını gördüğümüz Eskigediz Belediyesi Fen İşleri Müdürü Sayın Yüksel Ulu’ya; proje ekibinde yer alan Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Buğra Yücel ve Onur Eroğlu’na; Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu personeline müteşekkirdir.

7Eskigediz’deki çeşmeler sempoziumda sunulmuş, hamamlar ise makale olarak yayınlanmıştır (Acar, 2019: 918-934; 2019b: 927-928).

1-Köprüler: Eskigediz’de altı köprüde çalışma yapılmıştır. Köprülerin hepsi Gediz Çayı üzerindedir. Çayın başlangıcında Debboy ve Sabırgazi’deki köprü yer almaktadır. 18A, 19A, 20A, 25A ve 26A envanter numaralı köprüler, 02.07.1992/2581 tarih ve karar; Salur Köprüsü ise 08.06.2001-124/1474 tarih ve karar ile Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescil edilmiştir. Yapılar, kurul kararlarındaki envanter numaralarına göre sırası ile tanıtılmıştır.

1.1. 18A Envanter Numaralı Köprü / Muratbey Köprüsü: Kurtuluş Mahallesi, Kurşunlu Sokak, 20 LIII Pafta’dadır. Kesme, kabayonu ve moloz taşlarla inşa edilen köprü, tek kemer gözlüdür. Kemer şekli sivridir. Köprünün döşemesi, parapet duvarı ve babaları betonarmedir. Yaklaşık 12.10 m uzunluğunda olan köprünün eni 4.27 m dir. Köprünün olduğu bölge tellerle kapatıldığı için kemer açıklığı ve yüksekliği alınamamıştır. Yapının kitabesi yoktur.

Kaynaklarda köprünün, İsfendiyaroğlu Yakup Bey’in oğlu olan Murat Bey tarafından 1460 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Murat Bey, Gediz’de kendi adıyla anılan bir hamam, sekiz vakıf dükkanı, bir zaviye ve bugün ayakta olan Kurşunlu Köprüsü’nü inşa ettirmiştir (Eskigediz: 6).

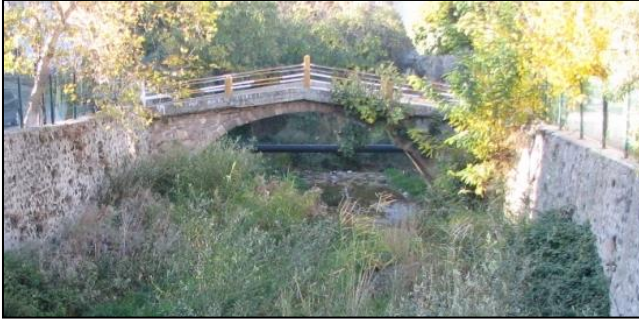

Fotoğraf 1. Muratbey Köprüsü.

1.2. 19A Envanter Numaralı Köprü / Ömerbey Köprüsü: Kurtuluş Mahallesi, Kurşunlu Sokak, 20 LIV Pafta’dadır. Ömerbey Köprüsü tek kemer gözlüdür. Kemer şekli sivridir. Kesme ve kabayonu taşlarla inşa edilmiştir.

Döşeme Arnavut kaldırımı döşeme taşları ve betonarmedir. Parapetler ve babalar da betonarme olarak yapılmıştır. Yaklaşık 12.60 m uzunluğunda olan köprünün eni 3.60 m dir. Köprünün olduğu bölge tellerle kapatıldığı için kemer açıklığı ve yüksekliği alınamamıştır. Köprünün kitabesi yoktur.

Yapının banisi Ömer Bey, halk arasında “Koca Bey” adıyla anılmaktadır. Kaynaklarda, Ömer Bey’in kendi adıyla anılan mahallede Sabırgazi Camii, Eski Ziraat Bankası’nın olduğu yerde bir medrese ve Kavakaltı semtinde bir köprü yaptırdığı belirtilmektedir. Ömer Bey’in hayratlarından günümüze sadece köprü gelebilmiştir. Köprü 1890 yılında inşa edilmiştir (Eskigediz: 6).

Fotoğraf 2-3. Ömerbey Köprüsü.

1.3. 20A Envanter Numaralı Köprü: Kurtuluş Mahallesi, Sarol Sokak, 20 LIII Pafta’dadır. Köprünün bugün sadece köprü ayağı orijinaldir. 4,90X16,60 m ölçülerinde olan döşeme tamamen yenilenmiştir. Ayak kesme ve kabayonu taşlarla inşa edilmiştir. Yapının kitabesi yoktur.

Fotoğraf 4-5. 20 A Envanter Numaralı Köprü.

1.4. 25A Envanter Numaralı Köprü: Sabırgazi Mahallesi, Park Caddesi, 20 LIV Pafta’dadır. Gediz Çayı başlangıcı üzerindeki köprülerden biri olan Sabırgazi’deki köprü, tek kemer gözlüdür. Kemer şekli sivridir. Yaklaşık 8.94 m uzunluğunda, 3.47 m genişliğindedir. Köprünün olduğu bölge tellerle kapatıldığı için kemer açıklığı ve yüksekliği alınamamıştır.

Kesme ve kabayonu taşlarla inşa edilen köprünün döşemesi ve parapet duvarları betonarme olarak yenilenmiştir. Yapının kitabesi yoktur.

Fotoğraf 6. 25 A Envanter Numaralı Köprü.

1.5. 26A Envanter Numaralı Köprü-Debboy (Deppoy) Köprüsü:

Sabırgazi Mahallesi, Soylu Caddesi, 20 LIV Pafta'dadır. Gediz Çayı üzerindedir. Kesme taştan inşa edilen köprü tek kemer gözlüdür. Kemer şekli sivridir. Kesme, kabayonu ve devşirme taşlarla inşa edilmiştir. Yaklaşık 14.25 m uzunluğundaki köprü, 9.70 m yüksekliğindedir. Parapet duvarı, babaları ve zemin kaplamaları yenilenmiştir. Kitabesi yoktur.

“Debboy” kelimesi kışla, askeri depo anlamındadır (Derleme Sözlüğü, 1993: 1392). Kaynaklarda köprünün Bizans zamanında yapıldığı belirtilmektedir (Eskigediz: 4). Yapı, plan ve mimari detayları ile bir Osmanlı eseridir. Köprü, Ortaçağ'da Kadi'yi Temenothyral (Uşak), Siyanus (Simav), Tiberiyopolis (Emet) ve Aizanoi'ye (Çavdarhisar) bağlıyordu. Ünlü gezgin Texier, 1832 yılında Gediz'e gelmiştir ve köprüden “Taş Köprü” şeklinde bahsetmektedir. Çalışmasında köprünün doğu ucunda bir erkek, batı ucunda da bir kadın heykelinin olduğunu ve yapının bir Ortaçağ eseri olduğunu da eklemektedir (Pınar, 2004: 35-36; Eskigediz: 4). 21.07.2015 tarihinde Debboy Köprüsü'nün yan beden duvarlarındaki Roma dönemi heykelleri, Kütahya Müzesi Müdürlüğü, Bursa Restorasyon ve Konservasyon Bölge

Eskigediz’de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”

Laboratuvarı Müdürlüğü, Karayolları 14. Bölge Müdürlüğü ve İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü uzman ve yetkilileri denetiminde çıkartılmış, 30.07.2015 tarihinde Kütahya Müzesi’ne teslim edilmiştir (Türktüzün, Aybek, Ünan, 2016: 107-131).

Yapı, Gediz’de meydana gelen sel ve 1944 ile 1970 yıllarındaki depremler gibi pek çok doğa felaketlerinden sağlam olarak çıkmayı başarmıştır. Köprünün yakınlıklarına yeni bir köprü yapılmış ve tarihi köprü bugün işlevsiz kalmıştır (Pınar, 2004: 35-36; Eskigediz: 4).

Fotoğraf 7-8. Debboy Köprüsü.

1.6. Salur Köprüsü: Eski Salur Yolu’nda, Hisarardı Mevkii, 20L 3 Pafta, 208 Ada, 125-126 parsellerdedir. Tek kemer gözlü köprünün kemer

formu sivridir. Kesme, kabayonu ve devşirme taşlarla inşa edilen köprünün kesme taş parapet duvarları ve moloz taş döşemesi orijinaldir. Parapet duvarları yer yer yıkılmıştır⁸. Yaklaşık 13.25 m uzunluğunda, 3.57 m eninde olan köprünün yüksekliği 2.17 m dir. Kemer açıklığı 3.23 m. kemer yüksekliği 1.48 m dir. Gediz Çayı'ndan taşınan alüvyonlar ve yapı etrafında zamanla oluşan bitki ve moloz birikintileri ile özgün yükseklik değişmiştir. Alınan ölçüler mevcut alınabilen ölçülerdir. Köprünün kitabesi yoktur.

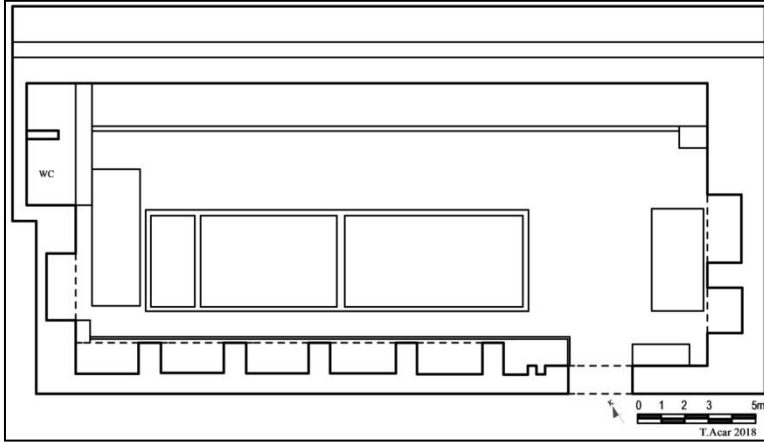

Fotoğraf 9-10. Salur Köprüsü.

⁸Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün yapı ile ilgili dosyasında yer alan fotoğrafta, parapet duvarlarının sağlam olduğu görülmektedir.

2-Çamaşırhaneler: Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nün envanter listesinde, Eskigediz’de üç çamaşırhanenin tescilli olduğu belirtilmektedir. Ancak çamaşırhanelerden 30A envanter numaralı, Hisar Mahallesi, Kıran Sokak’ta yer alan çamaşırhane bugün ayakta değildir. Ayrıca kaynaklarda 1950’li yıllarda Uluoymak, Salur, Kızıltepe mahalleleri ile dibek önü çamaşırlığı olmak üzere dört çamaşırlıktan bahsedilmektedir. Eskigediz’de bugün ayakta olan iki çamaşırhane, çeşme ve köprülerde de olduğu gibi 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescillenmiştir. Eski Salur Yolu, Hisarardı Mevkii’nde yer alan çamaşırhane ise oldukça kötü durumdadır ve tescilsizdir.

2.1. 8A Enventer Numaralı Çamaşırhane: Camikebir Mahallesi’nde su kemeri civarında, 19 L I Pafta, 196 Ada, 36 Parsel’dedir. Kuzey-güney yönlü bir arazi üzerine inşa edilmiş yapı, dıştan 17,48X8.99 m, içten 16.09x6,97 m ölçülerinde enine dikdörtgen planlıdır. Çamaşırhanenin girişi güney duvarındadır. Dikey dikdörtgen formlu giriş, 1.49 m eninde, 2.29 m yüksekliğindedir. Cephede üst kotta kare planlı beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Çamaşırhanenin güney duvarında beş, batı duvarında bir, doğu duvarında ise iki ocak nişi yer almaktadır. Batı cephede ocak dışında ayrıca bir de tuvalet vardır. Yapının kuzey duvarında ve merkezine çamaşır yıkamak için işlikler yapılmıştır. Zeminde bu işliklerin çevresinde ve duvar kenarlarında, kirli sular için atık kanalları inşa edilmiştir. Yapının kuzey duvarı boyunca su kanalı yer almaktadır. Yakınlardaki su kemeri ile bağlantılı bu kanalla çamaşırılığın su ihtiyacı karşılanmaktadır. Kuzey-güney yönlü sundurma çatı ile örtülü yapının çatısı, Marsilya tipi kiremitlerle kaplıdır. Yapının dışı ve içi sıvalı ve boyalıdır. Kitabesi yoktur.

Çizim 1. 8A Envanter Numaralı Çamaşırhane.

Fotoğraf 11-12. 8A Envanter Numaralı Çamaşırhane.

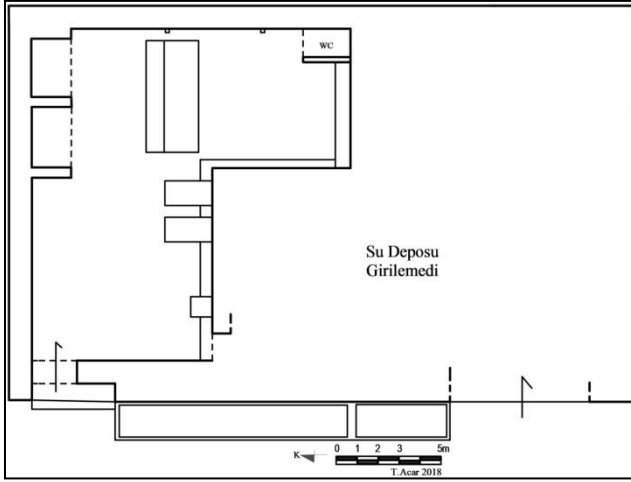

Fotoğraf 13-16. 8A Enventer Numaralı Çamaşırhane.

2.2. 29A Enventer Numaralı Çamaşırhane/Salur Çamaşırhanesi:

Salur Caddesi’nde, Salur Camii’nin kuzeyinde, 20 LII Pafta, 210 Ada, 10 Parsel’dedir. Doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı çamaşırhane, içten 8.71X2.83 m ölçülerindedir. Çamaşırhanenin girişi güney duvarındandır. 0,98 m açıklığındaki kapı, 1,80 m yüksekliğindedir. Çamaşırhanenin batı duvarında iki adet ocak nişi, doğu duvarında da tuvaleti bulunmaktadır. Yapının duvar diplerine ve merkezine ışıklar yerleştirilmiştir. Duvar kenarlarında kirli su atıkları kanalları yer almaktadır. Yapının batı duvarının güney kısmında üst kotta, yapıya bitişik olan su deposunun gözetleme

penceresi bulunmaktadır. Ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı ile örtülü çamaşırhanenin örtü kaplamaları Marsilya tipi kiremittir. Yapının su deposuna girilememiştir.

Çizim 2. Salur Çamaşırhanesi.

Eskigediz'de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”

Fotoğraf 17-18. Salur Çamaşırhanesi.

Fotoğraf 19-20. Salur Çamaşırhanesi.

3-Su Kemerli: 9A Envanter Numaralı su kemeri, su yolu ve su deposu, Camikebir Mahallesi, Kemer Caddesi, 19 L I Pafta'dadır. Yapılar, 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescil edilmiştir.

Fotoğraf 21. Eskigediz ve Su Kemerini.

Kaynaklarda, su kemerinin Ahmet Tevfik adlı bir müfettişin kasabadaki su sıkıntısını padişaha arz etmesi üzerine inşa edildiği belirtilmektedir. Bu su kemeri ve yolu ile Salur suyu, Camikebir (Uluoymak) mahallesindeki meydan çeşmelerine verilmiştir. 1832 yılında Gediz'e gelen C. Texier, şehrin sağ tarafına hakim iki yüksek kaya arasında bir kemer bulunduğundan bahsetmektedir. Su kemeri 1800'e tarihlendirilmektedir (Pınar, 2004: 84-85; Eskigediz: 11).

Üç kemer gözlü su kemeri, Gediz Çayı'nın Gediz Kayası Kanyonu'nu geçiş şelale oluşturduğu noktadadır. Moloz ve kabayonu taşlarla inşa edilen kemerlerin formu yapılan onarımlarla bozulmuştur. Üzerine yapılan korkuluklar metal çubuklarla birbiri ile ilişkilendirilmiştir. Yapının inşa kitabesi yoktur. Yukarıda da belirtildiği gibi kaynaklardaki verilerle (Pınar, 2004: 84-85) Osmanlı dönemine (19. yüzyıl başı) tarihlenmektedir. Su kemerinin alt kotunda yer alan su deposu da dikdörtgen planlı ve düz tavan ile örtülüdür.

Eskigediz’de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”

Fotoğraf 22-25. 9 A Envanter Numaralı Su Kemer, Su Yolu ve Su Deposu.

4-Salur Su Deposu: Salur Caddesi’ndedir. Tescilli değildir. Doğu-batı yönlü, 2.64x7.80 m ebatlarında, dikdörtgen planlı su deposu, moloz, kabayonu ve devşirme taşlarla inşa edilmiştir. Depodaki suyun kontrolü, yapının betonarme tavanı üzerinde metal bir kapağa sahip penceresi ile yapılmaktadır. Deponun güney duvarında bir lüle ve tekne, üst kısımda da bir kitabe panosu yer almaktadır. Kitabesine göre yapı, Gedizli Hâcî Muhammed tarafından H. 1192/M. 1778-79 yılında inşa ettirilmiştir⁹.

⁹1- İnnel-Hasenât yüzhıbnes-seyyiât vasl-ı Mevlâ ile bulsun ihtirâm

2- Eylesun menzilgehin Dâru’s-Salâm sahibü’l-Hayrat ve’l-Hasenât

3- Tophanede sâkin Gedizli el-Hac Muhammed’in ve bu hayrâta

4- sebeb olan ümmet-i Muhammed’e mağfiret ide Hudâ sene 1192.

Kitabe metnini okuyan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gültekin ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Gültekin’e şükranlarımı sunarım.

Fotoğraf 26-27. Su Deposu.

5-Değerlendirme, Öneriler ve Sonuç

Köprüler: Yaya ve taşıtların bir akarsuyu ya da herhangi bir yatay engeli aşmaları için inşa edilmiş strüktür (Sözen-Tanyeli, 2011: 177); aralarında su, çukur, arazi ya da yol gibi engeller bulunan iki yakayı birbirine bağlayarak yolu bir yandan ötekine erdirmek için yapılan ahşap, kâgir veya maden yapı (Hasol, 2008: 280) şeklinde tanımlanan köprüler su mimarisinin en dikkat çekici yapıları arasındadır. Anadolu Türk mimarisi içerisinde köprüler, suyu aşma işlevi yanında anıtsallıkları ve bezemeleri ile de dikkat çekmektedirler (Ödekan, 1977: 1055)¹⁰.

¹⁰ Anadolu'daki taş köprüler ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu tip yapılar hakkında kapsamlı çalışmalardan biri C. Çulpan'a aittir. Çulpan, *Türk Taş Köprüleri* adlı eserinde Anadolu Türk devri köprülerini farklı özelliklerine göre sekiz ayrı grupta değerlendirmiştir (Çulpan, 2002: 6-7). F. İlter, *Osmanlılara Kadar*

Eskigediz yerleşim alanı coğrafi olarak kuzey-güney yönlü bir vadi üzerine kurulmuştur. Vadi yatağından akan Gediz Nehri yerleşim alanını ikiye böler. Nehir Murat Dağı’ndaki kaynak başlangıcı ile Salihli’nin kuzeydoğusundan Gediz Ovası’na girer tüm Gediz’i geçtikten sonra güneyden Kemalpaşa Ovasında, Nif Çayı ile birlikte Foça’nın güneydoğusundan İzmir Körfezine dökülmektedir¹¹.

Eskigediz’deki altı köprü, Ege bölgesinin en önemli akarsularından biri olan Gediz Nehri üzerine kurulmuştur. Köprülerin hepsinde plan şeması dikdörtgen, tek ve geniş açılıdır. Köprülerden ikisi dik, altısı yatay/düz köprüler grubundandır¹² (Tablo 1).

Köprülerin beşi tek kemer gözlüdür¹³. 20A envanter numaralı köprü dışında tüm köprülerde kemer şekli sivridir¹⁴. 20A envanter numaralı köprüde

Anadolu Türk Köprüleri adlı çalışmasında, köprüleri dik ve düz köprüler olarak iki grupta değerlendirmektedir (İlter, 1978: 27). E. Altınsapan ise Çulpan’ın uyguladığı tipolojiyi yeniden düzenleyerek gruplandırmış ve ekler bölümünde imaj şekilleri çizilmiştir (Altınsapan, 2001: 114, 143-147).

¹¹Pınar, 2004: 9.

¹²Anadolu’daki düz köprülerden örnekler: Diyarbakır Dicle Köprüsü (Tamir H. 457/M. 1065) (İlter, 1978: Res.1-5; Çulpan, 2002: Res.18), Tokat Yeşilirmak Köprüsü (H. 648/M. 1250) (Çulpan, 2002: Res. 34/1-3), Erzurum Pasinler Çoban Köprüsü (H. 670-697/M. 1271-1297) (Çulpan, 2002: Res. 36/1-4), Osmancık Sultan II. Bayazıt (Koyun Baba) Köprüsü (H. 889/M. 1484) (Çulpan, 2002: Res. 65/2-4), Afyonkarahisar Altıgöz Köprüsü (H. 606/M. 1210) (İlter, 1978: 105-106), Konya Meram Köprüsü (XIV. yüzyıl) (İlter, 1978: 236, Res. 133-134), Bursa-Mudanya yolunda Abdal Köprüsü (1669) (Tunç, 1978: 11), Amasya Çağlayan (Çalak, Çalık, İltekin) Köprüsü (Danışmentliler Dönemi) (Tunç, 1978: 48), Uşak’taki Merkez Buğdaylı (Buğday Pazarı) Köprüsü, Çevre köydeki Yukarı ve Kazancı köprüleri, Ulubey İlçesi’ndeki Kanyon ve Hasköy köprüleri ile Eşme İlçesi’ndeki Büyükköy Köprüsü (Acar, 2016: 24-26, 31-32, 35-36).

Anadolu’daki dik köprülerden örnekler: Silvan Malabadi Köprüsü (H. 542/M. 1147) (İlter, 1978: Res. 6-12; Tunç, 1978: 130-134; Çulpan, 2002: Res.24/1-3), Diyarbakır-Çermik Haburman Köprüsü (H. 575/M. 1179) (İlter, 1978: Res. 32; Çulpan, 2002: Res.26), Ankara Ak Köprü (H. 619-20/M. 1222) (İlter, 1978: Res. 55-56), Çanakkale Behramkale (Gemedere) Köprüsü (Selçuklu dönemi) (Tunç, 1978: 28-29), Maraş-Göksu yolunda Ceyhan (Göksu) Köprüsü (Osmanlı dönemi) (Tunç, 1978: 45-46), Uşak dik köprüler grubundaki Gökçedal-Sarıdere yolu üzerinde yer alan köprü, Muharremşah Köprüsü, Çanlı Köprü ve İnay Köprüsü; Muharremşah’taki Tahta Köprü, Karahasana Köprüsü tek kemer gözlüdür. Dik köprüler grubunda yer alan Sarıkız Köprüsü ve Çatal Köprü ise çok gözlüdür (Acar, 2016: 27-31, 33-34).

¹³Anadolu’da tek kemer gözlü köprülerden örnekler: Aışan (Keban) Değirmen Köprü (XII- XIII. yüzyıl) (Çulpan, 2002: Res. 48), Bursa Irgandı Köprüsü (H. 846/M. 1442) (Çulpan, 2002: Res. 61/1), Konya İbrala-Karaman yolunda Akköprü (Karamanoğlu dönemi) (Tunç, 1978: 12-13), Bursa-Mudanya yolunda Geçit Köprüsü (Osmanlı dönemi) (Tunç, 1978: 81-82), Manisa Kuloğlu Köprüsü (Ceylan, 2013: 33-34, Foto. 5), Bitlis Keşiş (Molla Değirmeni, Değirmenaltı) Köprüsü (XV-XVI. yüzyıl) (Tunç, 1978: 117), Uşak’taki Gökçedal-Sarıdere yolu üzerinde yer alan köprü, Aşağı Karabeyli Mahallesi yakınlarındaki köprü, Muharremşah’taki iki köprü, Çanlı Köprü, Karahasana Köprüsü, Çevre Köy Eski Köprü, Buğdaylı Köprüsü, İnay Köprüsü ve Eşme Büyükköy Köprüsü bir kıyından diğere uzatılmış tek gözlü köprüler grubundadır (Acar, 2016: 26-27, 28-36)

¹⁴Sivri kemerli Anadolu köprülerinden örnekler: Kayseri-Ankara yolunda Tekgöz Köprüsü (H. 599/M. 1203) (İlter, 1978: 46-47), Diyarbakır-Eğil Halil Viran Köprüsü (Devegeçidi Suyu Köprüsü) (H. 615/M. 1219-20) (İlter, 1978: 109), Ankara Ak Köprü (H. 619-20/M. 1222) (İlter, 1978: Res. 55-56), Mardin Kızıltepe (Dunaysır) Köprüsü (XIII. yüzyıl başları) (İlter, 1978: 145), Ankara Eski Köprü (Osmanlı dönemi) (Tunç, 1978: 76), Edirne Haramidere Kapuağası Köprüsü (Çeçen, 1988b: 435); Uşak’taki Sarıkız, Çanlı, Karahasana ve Çatal köprüleri sivri kemerlidir (Acar, 2016: 27-33).

bugün kemer olmayıp sadece ortada bir köprü ayağı vardır. İki yaka betonarme bir döşeme ile birbirine bağlanmıştır.

Köprülerde akan suyun köprü ayaklarını tahrip etmemesi için üçgen, yarım daire payanda gibi farklı şekillerde tasarlanan selyaranlar inşa edilmektedir. Eskigediz’de yer alan 20A envanter numaralı köprüde üçgen şekilli bir selyaran vardır.

Eskigediz’deki köprülerin genelinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kesme taş ile birlikte yer yer kabayonu taş, moloz ve devşirme taşlarda kullanılmıştır. Döşemelerde ise dönem müdahaleleri çimento içerikli sıvalar da görülmektedir.

Tablo 1. Eskigediz Köprülerinin Analizi.

Sıra	Yapının Adı/Envanter Numarası	Uzunluk (m)	Genişlik (m)	Biçimlerine Göre		Açıklıklarının sayısına göre		Planlarına göre	Kemer Şekli	Üçgen payanda/Selyaran	Kitabe/İnşa tarihi
				Yatay (ufki) Köprüler	Düz Köprüler	Tek Gözlü, ayaksız (bir kıydan diğerine uzatılmış)	Yıkık/Yenilenmiş				
1	Muratbey Köprüsü /18A	12,1	4,27	X		X		X	X		1460
2	Ömerbey Köprüsü /19A	12,6	3,6		X	X		X	X		1890
3	20A	16,60	4,90	X			X	X		X	
4	25A	8,94	3,47		X	X		X	X		
5	Debboy Köprüsü/26A	14,25	9,7	X		X		X	X		
6	Salur Köprüsü	15	3,57	X		X		X	X		
				4	2	5	1	6	5	1	

Köprülerin hiçbirinde bugün bir kitabe yoktur. Kaynaklarda Ömerbey (1890) ve Muratbey (1460) köprüleri ile ilgili bazı tarihlendirmelere yer verilmiştir (Eskigediz: 4, 6).

Kullanıcı, doğal ya da zamanla çeşitli deformasyonlar geçirmiş olmalarına rağmen Eskigediz’deki taş köprülerin çoğu özgün dokusunu korumaktadır. Yapılarda görülen sorunlar mimari, strüktürel ve malzemeler olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmıştır.

Mimari Sorunlar: Mimari sorunlardan biri Eskigediz’deki köprülerin çoğunda özgün zemin döşemeleri ve korkulukları yok olmasıdır. Eski Salur yolundaki köprü dışında tüm köprülerin zemin döşemeleri yenilenmiştir. Bugün çimento harç içerikli zemin kaplaması ile orijinal zemin kaplamaları tamamen yok olmuştur.

Yapılardaki mimari sorunlardan bir diğeri zamanla nehir tabanının dolmasıdır. Salur Köprüsü’nde olduğu gibi taşınan alüvyonlarla kemer açıklıkları dolmaya başlamıştır. Özgün kemer yükseklikleri bu durum karşısında değişmiştir.

Araç trafiğine pek uygun olmayan tarihi köprüler, traktör ya da kamyon gibi ağır tonajlı araçların yapıya verdiği yük ile deformasyonlara maruz kalmaktadır. Taşıt trafiği köprülerin inşa edildikleri dönemde düşünülmeyen yüklere maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Strüktürel Sorunlar: Yapıların strüktürel açısından sorunlarının başlıca kaynakları arasında zaman faktörü bulunmaktadır. Yapıların çok uzun yıllardır faaliyette olması iklime, zemin koşullarına bağlı olarak bozulmalara neden olmaktadır. İnşa edildikleri lokasyon, dere ya da nehir üzerine inşa edilmiş olmaları, su ve suyun etkilerine maruz kalmalarına ve bozulmaların boyutlarının değişmesine neden olmaktadır. Eskigediz, tektonik hareketler bakımından da aktif bir bölgededir. Köprüler inşa edildikleri dönemden günümüze çeşitli yer hareketlerine maruz kalmışlardır. Tektonik hareketler, iki yaka arasında zamanla bazı hareketlerin oluşmasına, dönme, farklı oturma gibi gözle görülebilen bozulmalara neden olmuştur. 20A envanter numaralı köprüde de olduğu gibi 1970 depremi sonrasında köprü döşemesi çökmüş ve döşeme günümüz modern malzemelerle yenilenmiştir.

Malzeme Sorunları: Köprülerin taş dokularında görülen en önemli malzeme bozulmaları su ve çeşitli biyolojik etkilerden kaynaklıdır. Taş dokudaki tahribatlarda su etkileri; su emme, kapilarite ve nemin neden olduğu, malzemede dağılma, donma, bitkilenmedir. Taş eserlerde su rutubet geçirgenliğine neden olan gaz ve tuzlarla birlikte taş dokuda zamanla

genleşme veya yüzeysel erimeler meydana gelmekte, bu durum taşın gözeneklerine ve yüzeyinde ufalanmaların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu etkiye havada bulunan karbon monoksit ve sülfür oksit gibi gazların havanın nemi ile birleşmesi sonucu oluşan asit etkisiyle kalker orijinli taşlarda görülen yüzeysel eritici tahribat türünü de ilave edebiliriz (Eriç, 1986).

Köprülerde su kaynaklı sorunların başında, yapıların zeminden direkt ve kapilariteyle yükselen su ve nem dolayısıyla yığma duvarın taş malzemesi ile harcında meydana gelen ayrışmalardır. Eskigediz'deki köprülerde taş duvarların dış yüzeylerinde sodyum sülfat ve kalsiyum karbonat tuzlarının açığa çıkmasından dolayı önemli erimeler ve renk değişiklikleri olduğu gözlenmiştir.

Öneriler: Sonuç olarak Eskigediz'deki taş köprüler dikdörtgen, tek ve geniş açılı plan şemasına sahiptir. Dokuz köprüden üçü düz, ikisi dik köprüler grubundadır. Köprülerin hepsi tek kemer gözlüdür ve kemer formları sivridir. Köprülerin genelinde kesme taş kullanılırken, yer yer kabayonu taş, moloz ve devşirme mermer taşlara da rastlanmaktadır. Kısmi deformasyon ve kullanıcı kaynaklı bozulmalara rağmen özgünlüklerini büyük ölçüde koruyan Eskigediz köprüleri birer tarihi belge özelliği göstermektedir. Köprülerdeki son onarımlarla eklenen çimento içerikli döşeme kaplamaları ve korkuluklar, yapının özgün görüntüsünü bozduğundan kaldırılmalı, taş dokuya uygun malzemelerle yenilenmelidir. Yapıların üzerinden yapıya ekstra yük bindirmeyecek, belli ağırlıkta araçların geçmesine izin verilmeli, bunun dışında köprülerin ağır tonajlı trafiğe kapatılması uygun olacaktır.

Ana işlevi, ulaşımı sağlamak olan köprüler geçmiş ve bugün arasında güçlü bir bağ oluşturmakta, diğer tarihi yapılarla birlikte Eskigediz'in kültürel miras ve kültürel kimliğini yansıtmaktadır.

Çamaşırhaneler: Çamaşırhane/çamaşırılık; çamaşır yıkamaya ayrılmış, içinde yıkama düzeni kurulmuş yer; çamaşır yıkama mekanı ya da yapısı olarak tanımlanmaktadır (Arseven, 1983: 364; Hasol, 2008:113; Sözen-Tanyeli, 2011: 72). Halk arasında ve kaynaklarda çamaşırhaneler için yunak, yunaklık ya da yunmalık gibi terimler de kullanılmaktadır¹⁵ (Arseven,

¹⁵Bazı kaynaklarda çamaşırhanelerin, kazan ocağı denilen büyük ocaklarında yemek yapmak gibi günlük, salça-pekmaz gibi mevsimlik hazırlıklar için de kullanıldığı belirtilmektedir (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 50-51, 394).

1983: 364; Bölükbaşı Ertürk, 2004: 394; Kılıcı, 2007: 19, 63-64; Hasol, 2008: 504-505). Dere ya da su kaynaklarına yakın, yöresel olarak “geysi taşı” denilen düz taşların üzerinde çamaşır yıkanan açık alanlara da çamaşırılık/yunak denilmektedir (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 394). Kapalı bir mekandan meydana gelen çamaşırhaneler genellikle, ocak, ışık, temiz ve atık su gideri gibi bölümlerden meydana gelmektedir¹⁶.

Çamaşırhaneler, halkın çamaşır yıkama gereksinimlerini karşılayan, duvarlarında ocak nişleri, içlerinde ışıkları ve temiz su ile atık su kanalları bulunan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskigediz’deki çamaşırhaneler, inşa tekniği, malzemesi ve örtü sistemleri bakımından birbirlerine benzemektedir. Kâgir veya karkas olarak taş ve tuğla gibi malzemelerle yapılan çamaşırhaneler üstü kapalı mekanlar şeklindedir. Eskigediz’deki çamaşırhanelerin önemli bir sanatsal özelliği yoktur. Ancak fonksiyon olarak önemli yapılardır. Çamaşırhaneler, geleneksel kırsal mimarlık ürünlerinin kırsal doku morfolojisi içinde en iyi temsilcilerinden biridir. Kent ve kırsal doku içerisinde önemli ve özel yere sahip bu yapılar, tarihsel mimari mirasın bütünlüğüne öncülük etmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde ilçe ve bağlı köylerin kanalizasyon ve şebeke sistemleri yapılmış, bu bağlamda çamaşır makinelerinin evlerde kullanım olanaklarını sağlayacak düzen kurulmuştur. Kullanımı kolay ev tipi bu makineler ve gelişmeler, çamaşırhanelerin terk edilmesine sebep olmuştur.

Eskigediz’deki çamaşırhanelerin plan kurgusu, genellikle dört duvardan meydana gelen, tek mekan şeklindedir. Bu çamaşırhanelerde ana mekana açılan birer tuvalet vardır. Çamaşırhanelerde tek bir giriş açıklığı bulunmaktadır.

Anadolu’da inşa edilen çamaşırhanelerde plan ve mekan dağılımı Eskigediz’deki çamaşırhanelerinden pek farklı değildir. Anadolu’daki çamaşırhaneler de genellikle tek mekandan meydana gelmektedir. Tıpkı Eskigediz’deki çamaşırhaneler gibi tek mekandan meydana gelen Uşak çamaşırhanelerinden merkez ilçeye bağlı Çevreköy’de yer alan Sülüklü Çeşme ve Kumluk çamaşırhanelerinde ana mekana açılan birer tuvalet vardır (Acar, 2017: 13-25, Şekil 5-6, Foto. 9-26). Savur Hacı Abdullah Bey Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) ve Kızıltepe Tuzla Köy Çamaşırhanesi’nde de (XVIII-XIX. yüzyıl)

¹⁶Kaynaklarda vakıf yapıları içerisinde çamaşırhanelerin adı da geçmektedir (Kunter, 1938: 111, 124; Selçuk, 1965: 22).

olduğu gibi bazı Anadolu örneklerinde ise, yapıda çamaşır yıkamaya gelenlerin yıkanması için tasarlanmış, banyo olarak kullanılan veya içinde havuz bulunan bir ikinci mekan daha bulunmaktadır (Yıldız, 2003: 70-72, Ç.21; Yıldız, 2008: 33-35, 50-51, Ç. 3, 11).

Tarihi su kemerinin oradaki çamaşırhane enine dikdörtgen planlı¹⁷, Salur'daki çamaşırhane ise "L" planlıdır¹⁸.

Eskigediz'deki çamaşırhanelere tek bir giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır. Uşak'taki Kılcan Köyü Çamaşırhanesi, Ortaköy Çamaşırhanesi, Banaz Dümenler

¹⁷Gecek Köyü Yunağı, Hortu (Nasreddin Hoca) Köyü Yunağı (tarih belirtilmemiş) (İlter, 1975: 42, 44-45, Plan IV-V, Şek.7), Savur Başkavak Köyü Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 68-69, Ç. 20, Res. 142-146; Yıldız, 2008: 30-32, Ç. 2, Res. 1-5; Yıldız, 2011: 114-115, Ç. 23, F: 89-90), Savur Meydan Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 73-74, Ç. 22, Res. 153-157; Yıldız, 2008: 40-41, Ç. 6, Res. 21-25; Yıldız, 2011: 121-22, Ç. 25, F: 94-95), Savur Necmettin Kaya Çamaşırhanesi (XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başları) (Yıldız, 2003: 75-76, Ç. 23, Res. 158-161; Yıldız, 2008: 42-43, Ç. 7, Res. 26-29; Yıldız, 2011: 123-124, Ç. 26, F: 96-97), Çankırı Haydar Camii Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Kırıkkale İli Karakeçeli İlçesi Tarihi Yunak (tarih belirtilmemiş), Osmaneli/Bilecik İstasyon Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Bolu İli Semerkant Mahallesi'nde yer alan Çamaşırhane (Yunak) (XIX. yüzyıl), Çankırı Belören Köyü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Kültür portalı), Konya Selçuklu İlçesi'ndeki çamaşırhane (Yunak) (M.1789) (Konya, 2010: 285), Beypazarı Karaşar Bucağı Simitpınarı Çamaşırhanesi'nde (XIX. yüzyıl ortaları) (Bozkurt, 2002: 200-201, Ç. 71, Res. 387-388), Niğde İli Bor İlçesi Görbez Köyü Çamaşırhanesi (H.1262/M.1846), Niğde İli Çiftlik İlçesi Ovalıbağ Köyü Çamaşırhanesi (H.1201/M.1786) (Türk Kültür Envanteri Niğde, 2014: 1252-1257, Ç. 1, Res. 1-6; s. 1348-1352, Ç. 1, Res. 1-4), Konya İli, Selçuklu İlçesi, Sille Köyü Çamaşırhanesi (1786) (Türk Kültür Envanteri Konya: 1079), Denizli İli, Çivril İlçesi İğdir Mahallesi'ndeki Kumluk Çamaşırhanesi (Geç Osmanlı) (Denizli Kültür Envanteri, 2014: 38), Eskişehir İli, İnönü İlçesi, Esnemez Köyü Çamaşırhanesi, Odunpazarı İlçesi, Kuyucak Köyü Çamaşırhanesi (Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi) (Eskişehir Kültür Envanteri), Hatay'ın Yayladağ ilçesine bağlı Kışlak Beldesi, Kurtuluş Mahallesi, Karanfil Sokak'ta yer alan yunak (tarih belirtilmemiş) (Temiz, 2015: 473, 475, 488, 491, Ç: 1, Res. 2), Hatunsaray'daki Keten Gölü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Yeni Pınar Çamaşırhanesi (1946), Söğütü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Boran-vd, 2015: 379-380) ve Kışlak Köyü Yunağı'nda (tarih belirtilmemiş) (Pamir, 2015: 355-356, 369, Res. 4) olduğu gibi genellikle kuzey-güney ya da doğu-batı yönlü enine dikdörtgen plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

¹⁸Kızıltepe Tuzla Köyü Çamaşırhanesi (XVIII- XIX. yüzyıl) (Yıldız, 2008: 50-51, Ç. 11, Res.43-46) oval plan şemasına sahip ünik örneklerden biridir. Soma Tırhala'daki (Darkale) çamaşırhanede yolun konumundan dolayı asimetriktir (Arel, 1991: 8, 22-23, Şek. 2, Res. 23; Arel, 1992: 122; Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa, 2013: 459-463, Ç. 1, F: 1-4). Savur Hacı Abdullah Bey Yunağı/Çamaşırhanesi'nde ise (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 70-72, Ç. 21, Res. 147-152; 33-35, Ç. 3, Res. 6-11; Yıldız-Koç, 2005: 473; Yıldız, 2011: 116-120, Ç. 24, F: 91-93) "L" plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

Dikdörtgen ve "L" plan dışında kare planlı örneklerde bulunmaktadır: Savur'daki Ömer Bey Çamaşırhanesi (1930) ve Balıkesir'deki Havran Temaşalık Köyü'ndeki Emine Kadın Çamaşırhanesi'nde (H.1220/M.1805) ise plan, karedir (Yıldız, 2003: 77-78, 146, Ç. 24, 65, Res. 162-166, 308; Yıldız, 2011: 125-27, Ç. 27, F: 98-100).

Kızıltepe Tuzla Köyü Çamaşırhanesi (XVIII- XIX. yüzyıl) (Yıldız, 2008: 50-51, Ç. 11, Res.43-46) oval plan şemasına sahip ünik örneklerden biridir. Soma Tırhala'daki (Darkale) çamaşırhanede yolun konumundan dolayı asimetriktir (Arel, 1991: 8, 22-23, Şek. 2, Res. 23; Arel, 1992: 122; Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa, 2013: 459-463, Ç. 1, F: 1-4). Savur Hacı Abdullah Bey Yunağı/Çamaşırhanesi'nde ise (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 70-72, Ç. 21, Res. 147-152; 33-35, Ç. 3, Res. 6-11; Yıldız-Koç, 2005: 473; Yıldız, 2011: 116-120, Ç. 24, F: 91-93) "L" plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

Köyü İminler Çeşmesi Çamaşırhanesi, Banaz Karaköse Köyü’ndeki Köyiçi, Aşağı Mahalle, Uzunlar, Zotalan Mahallesi ve Yukarı Mahalle çamaşırhaneleri, Banaz Paşacık Köyü’ndeki Köy Çamaşırhanesi ve Yukarı Mahalle Çamaşırhanesi’nde sokakla bağlantı tek bir giriş açıklığı sağlanmaktadır. Uşak’taki Aktaş Köyü Çamaşırhanesi, Çevre Köy’deki Sülüklü Çeşme Çamaşırhanesi ve Kumluk Çamaşırhanesi, Karahallı Kırkyaren Köyü Çamaşırhanesi ve Banaz Köy Çamaşırhanesi’nde ise yapının bir duvarı dışı tamamen açıktır (Acar, 2017: 26-27, 32-33, 50-51, 55-56, 60, 63-64, 68, 72, 76, 83, 5-8, 13-14, 19, 39-40, 44-45, Şekil 7-8, 9-10, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 1-2, 5-6, 11, 13, Foto. 27, 35, 59-60, 66, 71, 76, 81, 88, 91, 99, 1-6, 12, 20-21, 45-47, 52).

Öneriler: Eskigediz çamaşırhaneleri erken Cumhuriyet döneminde yöre halkı tarafından yerel malzeme ve işgücü ile yapılmış; tek mekandan meydana gelen, yöre halkının temizlik ihtiyaçlarını gidermek için tasarlanmış, bezemesiz, basit ölçekte yapılar. Kırsal mimarinin tipik örneklerinden biri olan çamaşırhaneler, modernleşme ve teknolojik gelişmeler ile terk edilmiş, bu durumun sonucu olarak da işlevsiz kalmışlardır. Yapıların günümüzde farklı işlevler kazandırılması, bakım ve onarımlarının yapılması uygun olacaktır. Geleneksel tanıtım günlerinde sembolik olarak da olsa bu yapıların kullanılması ya da yöresel ürünlerin satıldığı birer yapı haline gelmesi, yaşamalarına devam etmelerine katkı sağlayacağı kanısındayız.

Su Kemerleri: Su ihtiyacı, çağlardan beri insanoğlunun baş sıkıntılarından biri olmuş; suyu, yerleşim birimlerine ulaştırmak için “toprak altı” ve “toprak üstü” olmak üzere iki sistem geliştirmiştir. “toprak altı sistemi”, pişmiş topraktan yapılmış künkler aracılığıyla oluşturulan su dağıtım şebekesidir. “toprak üstü sistemi” şeklinde adlandırılan diğer sistem ise suyu kaynağından alıp, çeşitli engelleri aşarak, yerleşim birimlerindeki toplama merkezlerine ulaştıran su kemerleridir (aqueduct). Su kemerlerinin ilk yaygın kullanımının Roma döneminde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak, ilk su kemeri uygulamasının Ninova kentinde görüldüğü bilinmektedir (Bildirici, 1994: 71). Osmanlıların, Roma su kemerlerini kısmen onararak kullandığı gibi, Roma temeli üzerine tamamen Osmanlı dönemine ait bir su kemeri yaptıkları da örnekler ışığında kanıtlanmıştır. Türklerin Orta Asya’da, basit kanallar ve havuzlar yaparak su teminine gittikleri; buradan İran, Mezopotamya ve Mısır’da su sistemlerinin daha da geliştirilerek kullanıldığı bilinmektedir (Aytöre, 1962: 51).

Su kemerinin ilk olarak hangi tarihte yapıldığını bilinmemekle birlikte mevcut örneklerin bu yapı tipinin en erken örneklerinin Romalılara ait olduğu kabul görmektedir. Anadolu’nun su kemerleri incelendiğinde, Roma

dönemden kalmış örneklerin tamir edilerek işlev kazandırıldıkları görülmekle birlikte Türk dönemlerinde de inşa edildikleri mevcut yapılarla kanıtlanmaktadır. Konumuzun çerçevesi, Türk dönemi su kemerleriyle sınırlı olduğundan, Roma ve Bizans dönemlerinin su kemerleri bu çalışma kapsamında incelenmemiştir.

İşlevsel özellikleri ile tartışmasız öneme sahip taştan inşa edilmiş bu muhteşem yapıların en görkemlileri şüphesiz Mimar Sinan döneminde yapılmıştır. Sinan'ın yaptığı su kemerleri daha çok Edirne ve İstanbul'un su ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bunda en önemli etkenin, mevcut su kaynaklarının, nüfusu artan kenti besleyememesi olduğu söylenebilir. İstanbul'un fethinden sonra, mevcut su şebekelerinin Fatih döneminde onartıldığı; önemli ve köklü yeniliklerin ise Kanuni döneminde yapıldığı bilinmektedir¹⁹.

İlk bakışta köprülere benzeyen su kemerlerinin, işleyiş mekanizmaları incelendiğinde, farklı kuruluşlar oldukları görülür. Özellikle tek katlı su kemerlerinde, gerek üstteki suyu taşıyan galerilerinin olması, gerekse de üzerinden insanın geçeceği yolunun bulunmayışı, bu unsurların köprü olamayacağına açık delilleridir. İki katlı örneklerde, alt katın köprü; üst katın su kemeri olarak kullanıldığı görülür. Statik problemleri asgariye indirmek için alt kattaki kemer gözlerinin daha geniş ve yüksek, ayakların daha kalın tutulduğu da dikkatlerden kaçmaz. Kemer açıklıkları, suyun akışına geçit verirken ortaya çıkan bir diğer problem mühendisler tarafından şöyle çözülmüştür: eğim nedeniyle, hızlanan suyun kemerlere temas ettikleri noktalarda kemerin diğer yöne doğru yıkılması ihtimali vardır. Bu durum, iki uygulamayla giderilmeye çalışılmıştır. Birincisi, suyun kemer ayaklarına çarptığı noktalarda "selyaran" adı verilen unsurlarla suyun kesilerek yanlara dağıtılması işlemidir ki, suyun ayaklara çarpmadan, kemer açıklıklarından akıp gitmesi sağlanmıştır. İkinci uygulama, suyun itme gücü, duvarı geriye doğru yatmaya zorlayacağından, kemer ayaklarının tam arkasına denk gelecek şekilde payandalar inşa edilme işlemidir.

Kemer açıklıklarının üst kesimlerindeki galerilerden geçen suyun akışı, çoğu kez gözle algılanamayacak şekilde çok az bir eğimle sağlanır.

¹⁹Sözen vd., 1975: 227. Mimar Sinan ve Türk dönemi su kemerleri için ayrıca bkz. Öziş-Arısoy, 1987: s. iv.; 2-4, 3-2, 2-10, Şek. 2-1, 3-1, 3-4, 2-12, 2-13; Çeçen, 1973: 345; Çeçen, 1988a: 34, 90, 97-108, 117-130; Kuran, 1986: 404-405, sıra no 472, 473, 476-477; Ayverdi, 1982: 345-46, foto. 108-112, 237-238.

Galerilerin üzerleri çoklukla kayrak taşlarla kapatılmış düz bir tavanla örtülmüştü²⁰; bazılarında tonoz örtü görülür²¹. Tavanın üzerinde genellikle iki yana eğimli kırma bir çatı yer alırdı.

Öneriler: Su kemerleri, Osmanlılardan önce Roma, Helenistik ve Bizans dönemlerinde kullanılmıştır. Daha sonra aynı coğrafyalara sahip olan Türklerin, ya aynı kemerleri onararak kullandıkları, ya da eski temeller üzerine Türk dönemine ait kemerler inşa ettikleri görülmektedir. Eskigediz’deki Hisarardı bölgesinde yer alan su kemeri de kentteki kültür varlıklarının en önemlilerinden biridir. Kaynaklarda, su kemerinin Ahmet Tevfik adlı bir müfettişin kasabadaki su sıkıntısını padişaha arz etmesi üzerine inşa edildiği belirtilmektedir. Bu su kemeri ile Salur Suyu, Camikebir (Uluoymak) mahallesindeki meydan çeşmelerine verilmiştir. 1832 yılında Gediz’e gelen C. Texier, şehrin sağ tarafına hakim iki yüksek kaya arasında bir kemer bulunduğundan bahsetmektedir. Su kemeri 1800’e tarihlendirilmektedir (Eskigediz: 11).

Bölgede meydana gelen deprem sonrasında tahribata uğrayan su kemerinde yapılan onarımlarda kemer formları bozulmuştur. Döşeme ve babalar modern malzemelerle yenilenmiştir. İleride su kemeri ile ilgili yapılacak restorasyon çalışmalarında, kemer formlarının, döşeme ve babaların özgün görünümüne kazandırılmasının uygun olacağı görüşündeyiz.

Su Deposu: İnsanlar kendileri, hayvanları ve tarım arazilerinin su ihtiyaçlarını karşılaması için sarnıç, avgan, maskem, musluk²², su deposu gibi suyu depolayıp ihtiyaç halinde kullanabilecekleri su depolama yapıları tasarlamışlardır. Kırsal kesimde ve özellikle su kaynaklarının az olduğu bölgelerde depolama yapılarının önemi daha da artmaktadır.

Salur Caddesi’nde yer alan su deposu, doğu-batı yönlü dikdörtgen planlıdır. Moloz, kabayonu ve devşirme taşlarla inşa edilmiş olan depoda, suyun kontrolü, yapının betonarme tavanı üzerinde metal bir kapağa sahip

²⁰Fotoğraf için bkz. Öziş-Arıssoy, 1987: 2-10; şek. 2-12.

²¹Fotoğraf için bkz. Öziş-Arıssoy, 1987: 2-10; şek. 2-13.

²²Genel anlamıyla su deposu anlamına gelen sarnıç, avgan, maskem, musluk kelimeleri için bkz. Türk Ansiklopedisi, 1980: 165; Arseven, 1983: 1768; TDK Derleme Sözlük, 1993: 380; 1350; Hasol, 2008: 408; Bozkurt, 2009: 158-162; Sözen-Tanyeli, 2011: 270; TDK Türkçe Sözlük, 1998: 1915.

Sarnıç ve su depolama yapıları için ayrıca bkz. Arseven, 1984; Başgelen, 1988: 13-24; Eyice, 1994: 469-472; Önge, 1967: 24-26; Öziş, 1984; Özyurt, 1988; Yücel, 1967: 62-66, 74; Acar, 2018: 369-380.

penceresi ile yapılmaktadır. Deponun doğu duvarında bir lüle ve tekne, üst kısımda da bir kitabe panosu yer almaktadır. Kitabesine göre yapı Hâcî Mehmed tarafından H. 1192/M. 1778-79 yılında inşa edilmiştir. Çeşmeler bölümünde de tanıttığımız 1A ve 21A envanter numaralı çeşmeler, dikdörtgen bir kütleyle sahip su depolarının ön cephelerindedir. Taşıma su sistemi ile depolanan sular, çeşmeler marifetiyle halkın kullanımına sunulmaktadır²³.

Eskigediz yukarıda da belirtildiği gibi Türk öncesi ve Türk döneminde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, önemli yerleşimlerden biridir. Gediz Nehri'nin kentteki varlığı, su ile ilgili yapıların çeşitlenmesini sağlayan başlıca etkenlerden biridir. Doğal ya da beşeri tahribatlara açık olan yapılar, çalışmamızda, yerinde incelenmiş, plan ve mekan kurguları, Sanat Tarihi metodolojisiyle tanıtılmış ve Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş su yapıları içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

KAYNAKLAR

- ABİCEL, M R. (1987). "Konya Alaeddin Camii'nde Yapılan Onarımlar ve Zemin Güçlendirme Çalışmaları ile Alaeddin Tepesinin Sorunları". Vakıf Haftası Dergisi, 5 (1987), s. 27-51.
- ACAR, T. (2016). "Uşak'ta Türk Dönemi Taş Köprüleri". Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2016/3, Sayı: 25, Isparta, s. 23-45.
- ACAR, T. (2017a). "Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri". Vakıflar Dergisi, Sayı: 47, Ankara, s. 133-168.
- ACAR, T. (2017). "Uşak Arkeoloji Müzesi'ndeki Türk Dönemi Kitabeleri ve Mimari Plastikleri". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 51, s. 1-18.
- ACAR, T. (2018). "Beki ve Paşalar Köyü Özelinde Uşak Sarnıçları". Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 65, Spring I 2018, p. 369-380.
- ACAR, T. (2019a). "Eskigediz'deki (Kütahya) Halk ve Özel Hamamlardan Örnekler: Gazanfer Ağa Hamamı ve Azmizadeler Hamamı". SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 6, S. 35, s. 80-92.
- ACAR, T. (2019b). "Eskigediz'de (Kütahya) Su Mimarisi "Çeşmeler". 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 4thInternational Scientific Researches Congress (UBAK) (Yalova-14-17 Şubat 2019), sempozyum özet kitapçığı: s. 927-928.
- ALTINSAPAN, E. (2001). Tek Kemer Gözlü Rize Köprüleri. Eskişehir.

²³Farklı su deposu ile ilgili çalışmalar için bkz. Abicel, 1987: 27-51; Çöl, 2011: 652; Çağlıtütüncügil, 2011: 186-187, foto.2.

Eskigediz’de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”

- AREL, A. (1991). “Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları”. Araştırma Sonuçları Toplantısı VIII, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 1-23.
- AREL, A. (1992). “Soma Yakınlarında Eski Bir Dağ Yerleşmesi Tırhala Köyü”. Araştırma Sonuçları Toplantısı IX, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 119-130.
- ARSEVEN, C E. (1983). “Çamaşırhane”. Sanat Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 364.
- ARSEVEN, C E. (1983). “Sarnıç”. Sanat Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 1768.
- ARSEVEN, C E. (1984). Türk Sanatı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- AYDIN, M. (2016). “XVII. Yüzyılda Gediz’in Sosyo-Ekonomik Yapısı”. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi/KAÜİBKD, Cilt 7, Sayı 12, s. 125-153.
- AYTÖRE, A. (1962). “Türklerde Su Mimarisi”. Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara: 45-69.
- AYVERDİ, E H. (1982). Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk. IV. cilt, 4.5.6. kitab, İstanbul.
- BAŞGELEN, N. (1988). “İstanbul’da Antik Su Mimarisi: Sarnıçlar”. İlgı, 92, s. 13-24.
- BİLDİRİCİ, M. (1994). Tarihi Su Yapıları, Konya, Karaman, Niğde, Aksaray, Yalvaç, Side, Mut, Silifke. Ankara.
- BORAN, A-B, Tolga-MUTLU, Mehmet-YAŞAR, Hasan. (2015). “Ortaçağ’dan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları”. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, 2. Cilt, Ankara, s. 373-392.
- BOZKURT, N-ÇOBANOĞLU, A V-KARAKAYA, E. (2009). “Sarnıç”. TDV İslam Ansiklopedisi, C: 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 158-162.
- BOZKURT, T. (2002). Beypazarı’ndaki Türk Devri Yapıları. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- BÖLÜKBAŞI ERTÜRK, A. E. (2004). Osmanlı Döneminde Safranbolu Su Mimarisi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- CEYLAN, M A. (2013). “Manisa’da Tarihi Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri”. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2013 Manisa Özel Sayısı, Manisa: C. 11, S: 3, s. 22-61.
- CİLOŞOĞLU, Y E. (2011). XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerinde Kütahya. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, E. (2011). “Evliya Çelebi’de Geçit Kale (İzmir)”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, XI/2 (Kış 2011), s. 181-193.

- ÇAKIR, İ. E. (2016). "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan 2016 20 (1): 243-274.
- ÇEÇEN, C. (1973). İçme Suyu Mühendisliği. İstanbul: İstanbul Sular İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ÇEÇEN, K. (1988a). Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri. İstanbul.
- ÇEÇEN, K. (1988b). "Sinan'ın Yaptığı Köprüler". Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1, İstanbul.
- ÇÖL, N. (2011). "Galata Kent Dokusu İçerisinde Saliha Sultan Sebil Çeşmesinin Değerlendirilmesi". Turkish Studies, Volume 6/3 Summer 2011, p. 645-659.
- ÇULPAN, C. (2002). Türk Taş Köprüleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi, Denizli Kültür Envanteri. (2014). Denizli.
- ERİÇ, M. (1986). "Eski Eserlerimizde Malzeme Sorunları". TAÇ Dergisi, 4, 1986.
- ERİNÇ, S-B, Turgut-B, Muzaffer-S, Korkut-E, Sermet-G, Kemal. (1970). Gediz Depremi (Tatbiki Jeomorfolojik Etüd). İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1520, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 60, İstanbul.
- Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı (yazar ve tarih belirtilmemiş). Kütahya.
- EYİCE, S. (1994). "Sarnıçlar". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: Ana Basım AŞ, s. 469-472.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1997). "Kütahya", İA, Cilt 6, İstanbul: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi MEB Yayınları, s. 1118-1126.
- GÜRİSOY, F. R. (2011). XVI-XIX. Yüzyıllarda Gediz'de Toplumsal Hayat. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- HASOL, D. (2008). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. 10. Baskı, İstanbul: YEM Yayınları.
- İLTER, F. (1975). "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları". Anadolu (Anatolia), Sayı: 19, s. 13-49, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İLTER, F. (1978). Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri. Ankara.
- KAPLAN, A. (2005). 19. Yüzyılda Gediz Nahiyesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KILCI, A. (2007). İskilip'te Suyun Hikayesi Tarihi Sular, Çeşmeler ve Diğer Tesisler. Ankara.
- Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya İl Merkezi Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri. (2010). (Hazırlayanlar: Aygör, Erkan-Tokay, Kemal-Baykal, Şenay-Türkmen, Abdülkadir-Yörel, Yasin-İpek, Ruhsar-Doğan, Nursel), Konya.
- KUNTER, H. B. (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd". Vakıflar Dergisi, S: 1, s. 103-130, Ankara.
- KURAN, A. (1986). Mimar Sinan. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- ÖDEKAN, A. (1977). "Köprü". Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, II, İstanbul, s. 1055.

Eskigediz’de (Kütahya) Su Mimarisi: “Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu”

- ÖNDER, O. (1977). Gediz’in Tarihçesi. İzmir: Radyo Gazetesi Matbaası.
- ÖNGE, Y. (1967). “Antalya ve Çevresinde Türklerin Yaptığı Eski Su Sarnıçları”. Arkitekt, XXXVI, s. 24-26.
- ÖZİŞ, Ü. (1984). Su Mühendisliği Tarihi Açısından Anadolu’daki Eski Su Yapıları. İzmir.
- ÖZİŞ, Ü-Y. Arısoy, Yalçın. (1987). Mimar Sinan’ın Suyolları. İzmir.
- ÖZYURT, O. (1988). Konya ve Çevresindeki Tarihi Su Sarnıçları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- PAMİR, H. (2015). “Antakya, Kuseyr Yaylası Kırsal Alan Yüzey Araştırması”, Ortaçağ’dan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, 2. Cilt, Ankara, s. 353-372.
- PINAR, M. (2004). Çağlar Boyunca Gediz. Eskigediz Belediyesi Yayınları.
- RAMSAY, W M. (1961). Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası. Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SELÇUK, F. (1965). “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)”. Vakıflar Dergisi, S: 65, s. 21-29, İstanbul.
- SÖZEN, M vd. (1975). Türk Mimarisi’nin Gelişimi ve Mimar Sinan. İstanbul.
- SÖZEN M-TANYELİ U. (2011). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- T.C. Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde Kültür Envanteri. (2009). (Hazırlayanlar: Açıkgöz, Fazıl-Demir, Fariz-Eryaman, Mustafa-Tektaş, Murat), Niğde.
- TEMİZ, F. M. (2015). “Hatay İli’ndeki Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırmaları-2013”. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, 1. Cilt, Ankara, s. 473-494.
- TEXIER, C. (2002). Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi. (Çeviren Ali Suat), Birinci Cilt, İkinci Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- TUNCCEL, M. (1977). “Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not”. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20-21, İstanbul, s. 119-128.
- TUNÇ, G. (1978). Taş Köprülerimiz. Ankara.
- Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42. (2009). (Editör: Haşım Karpuz), C. II, Ankara.
- Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri 45. (2013). (Editör: Hakkı Acun), Ankara.
- Türk Ansiklopedisi. (1980). “Sarnıç Maddesi”, C. XXVIII, Ankara, s. 165.
- Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü. (1993). (2. Baskı), “Avgan”, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 380.

- Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü. (1993). (2. Baskı), “Debboy”, C. IV, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1392.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (1998). (9. Baskı), “Sarnıç”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, s. 1915.
- TÜRKÜZÜN, M-AYBEK, Serdar-ÜNAN, Serdar. (2016). “Debboy Köprüsü Heykelleri ve Phrighia’da Bir Roma Kenti”. Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı, Sayı: III, Kütahya: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, s. 107-131.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1932). Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınevi.
- VARLIK, Mustafa Ç. (1988). “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı’nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu”. Belleten, LII / 202, 115-168.
- VARLIK, Mustafa Ç. (2002). “Kütahya”. DİA, XXVI, 580-584, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YILDIZ, İ. (2003). Savur’daki Mimari Eserler. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- YILDIZ, İ. (2008). Mardin’deki Su Mimarisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- YILDIZ, İ. (2011). Savur’daki Tarihi Eserler. İstanbul.
- YILDIZ, İ-KOÇ, Erkan. (2005). “Savur’daki (Çamaşırhane) Yunaklar”. IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, s. 473-82.
- Yurt Ansiklopedisi. (1983). C.7, İstanbul.
- YÜCEL, E. (1967). “İstanbul’da Bizans Sarnıçları”. Arkitekt, C. 1967, Sayı: 1967-02 (326), s. 62-66, 74.